

UYGARLIĞIN ŞAFAĞINDA ANADOLU

Kutsal kitaplarda anlatılan “cennet” Anadolu’da mı? Geçtiğimiz günlerde dünya bu soruyla çalkalanıyordu. Çünkü Alman Der Spiegel dergisi cennetin Göbekli Tepe’de olduğunu duyurdu. Bilim ve Teknik Dergisi olarak, bu haberin doğruluğunu sizin için araştırdık. Göbekli Tepe’yi ziyaret ettik ve kazı çalışmalarını yürüten Klaus Schmidt’le görüştük. Bölgedeki buluntular cennetin değilse bile, uygarlığın başlangıcının Anadolu’da olduğunu gösteriyor.

Paleolitik çağ yaklaşık olarak M.Ö. 2.500.000-10.000’ler arasında kalan dönem. Bu çağda tüm dünya üzerinde çok soğuk bir iklim hakimdi. Bu koşullar altında, insanoğlu mağaralara sığınmak zorunda kalmış ve erken dönemlerde toplayıcılık, geç dönemlerde de

avcılık yaparak beslenmişti. Bunları yaparken kullandığı en temel araç da bir tür el baltasıydı. İnsanoğlu zaman içinde delici ve kazıyıcı aletler geliştirmeyi başardı, sonra bıçak ve kama yapmayı öğrendi ve daha sonra da bunlar aracılığıyla boynuzdan ve kemikten aletler

yapmayı başardı. Bunlar, onun dünyanın soğuk çağlarına karşı koymada en büyük yardımcılarıydı. Günümüzde Paleolitik çağa ilişkin buluntular da bu tür eserlerden oluşuyor.

Dünyada paleolitik çağa ilişkin bulgular büyük önem taşıyor. Yazının ol-

madığı bu dönemlerden kalan buluntular, o çağlara ait elimize geçen yegane kalıntılar. Ülkemizde Paleolitik çağa ait en eski buluntular Gaziantep'te ortaya çıkarılmış. Gaziantep'in 10 kilometre kuzeyindeki Dülük köyü ile aynı alanda bulunan Dülük Antik Kenti'nde, 500-600 bin yıl öncesine tarihlenen kalıntılar bulunmuş. Türkiye'de Paleolitik Çağ'a ait buluntular (fossil ve ok uçları) ilk kez burada ele geçmiştir; bu taş aletler, özgün bir karaktere sahip olduğundan literatürde "Dülükien" olarak adlandırılmış. Dülük'te yaşayanların çakmaktaşı işlemciliği yaptıklarına ilişkin bulgulara dayanarak, arkeologlar bu yörenin Anadolu'da sanayiye ve teknolojiye beşiklik ettiğini düşünüyorlar. Bugün Dülük'te geçmişin kanıtı olarak yeralan en eski yerleşim, yakınlarındaki Keber Tepesi'nin güneyindeki mağara. Bu mağara bir tarih öncesi yerleşim konumunda. Keber Tepesi'nin karşı sırtlarında bir de mezarlık (nekropol) alanı bulunuyor. Burada çok sayıda kayaya oyulmuş oda mezarları da bulunmuş.

Urfa yakınlarında yer alan Göbekli Tepe'de sürdürülen arkeolojik kazılarda, tarihöncesi yaşam ve uygarlığa geçişle ilgili yerleşik bilgilerimizi yeniden gözden geçirmemize neden olacak buluntulara rastlanmıştır. Buluntular, paleolitik yaşayan avcı-toplayıcı atalarımızın yalnızca yaşamda kalma savaşı vermediklerini gösteriyor. Yaklaşık 11.000 yıl önce Anadolu topraklarında yaşayan atalarımız, günlük gereksinimlerini gidermenin yanı sıra doğayı anlamaya çalışmışlar, doğaüstü güçlerin ya da tanrıların varlığına inanmışlar, dinsel törenler için düzenli aralıklarla bir araya gelmişler. Bu dinsel törenlerde hep birlikte inançlarını simge-

Göbekli Tepe Harran Ovasi'na bakıyor.

Göbekli Tepe'deki dikilitaşlar bir oval oluşturacak biçimde yerleşmiş.

leyen hayvan ve insan kabartmalarıyla süslü tapınaklar, dev boyutlu dikili taşlar yapmışlar. Kazıyı yürüten kazıbilimciler, bu verilere dayanarak yerleşik yaşama geçişte ekonomik ya da ekolojik nedenlerin değil, bu kalabalık ve uzun süreli dinsel törenlerin rol oynamış olabileceğini düşünüyorlar. Bu da uygarlığın, sanıldığı gibi, Filistin ya da Mezopotamya'da değil Anadolu'da doğduğunu gösteriyor. Kazıbilimci Klaus Schmidt'in Göbekli Tepe'de ortaya çıkardığı tapınağın bu denli yankı uyandırmasının nedeniyse onu yapan-

ların avcı-toplayıcı insanlar olmaları. O çağlarda yaşayan avcı-toplayıcı insanlar, henüz tam olarak yerleşik yaşama geçmemişlerdi ve çanak-çömlekçiliği bilmiyorlardı. O nedenle yaşadıkları dönem "çanak-çömleksiz neolitik" olarak adlandırılır. Bu dönem günümüzden 11.500-8.000 yıl öncesini kapsıyor; paleolitik çağın sona erip neolitik çağın başladığı bir zamana karşılık geliyor.

Daha önce Göbekli Tepe'ye yaklaşık 50 km uzaklıktaki Nevalı Çori'de de çalışmış olan Schmidt, tümüyle çanak-

Dikkilitaşların üzerinde çeşitli hayvan kabartmaları bulunuyor.

çömleksiz neolitiğe ait olan Göbekli Tepe'yle, hem çanak-çömleksiz hem de çanak-çömlekleli neolitiğe ait evreler içeren Nevali Çori arasında büyük paralellikler, hatta kesin bir bağlantı olduğunu öne sürüyor. Kazıbilimci, bu iki yerleşim alanının, daha önce ortaya çıkarılan başka yerleşim yerlerinden çok farklı oldukları ve herhangi bir karşılaştırma yapılmasının yanlış olacağı görüşünde.

1992 yılında Atatürk Barajı'nın suları altında kalan Nevali Çori'de, konut benzeri yapıların ve havalandırma delikleri olan ambarların yanı sıra karmaşık yapılmış mozaik tabanları olan bir tapınak bulunuyordu. Yaklaşık 10.500 yıl önce yapılmış olan tapınak, üzerlerinde insan kabartmalarının yer aldığı destekler, bir mihrap, taştan oyulmuş, yılanlardan saç örgüleri olan bir büst, ayrıca insan-hayvan arası figürlerden kopan parçalardan oluşuyordu. Kazıbilimciler, Göbekli Tepe'deyse, bugüne kadar çapları 15 metreye varan daire biçimli üç alan ortaya çıkardılar. Kazı yerinde bulunan 16 destek ve kireçtaşı plakası üzerinde aslan, yılan, öküz,

En Eski Heykel

Urfa'ya yaptığımız ziyaret sırasında, Şanlıurfa Müze Müdürü Eyyüp Bucak'la görüştük. Bucak, Şanlıurfa Müzesi'nde açılan ve neolitik döneme ait eserlerin bulunduğu bölüm hakkında bizi bilgilendirdi. 5 parçadan oluşan bu bölümdeki eserlerin dördü Göbekli Tepe'de bulunmuş hayvan heykelleri, beşincisiyse bir insan heykeli. Bucak, en eski heykeli şöyle anlatıyor:

"1995 yılında, Balıklıgöl çevresinde yapılan düzenleme ve yol genişletme çalışmaları sırasında dört parça halinde kırılmış, kireçtaşından büyük bir heykel bulunarak müzeye getirildi. Bulduğu yıllarda Yakın Doğu'da bilinen hiçbir sanat tarzına bağlanmayan eser, bu yüzden uzun süre yayınlanamadı. Heykel gerek üslup, gerekse anlatım bakımından Nevali Çori ve Göbekli Tepe eserleriyle tam bir benzerlik içinde. Heykelin bulunduğu çevredeki diğer bulgular da, heykelin günümüzden 11.000 yıl öncesine, çanak-çömleksiz neolitik çağa ait olduğu hakkında kuş-

Eyyüp Bucak Balıklıgöl'de bulunan erkek heykelini anlatıyor.

ku bırakmıyor. Heykelin gerçek bir insan boyutunda olması da ilginç. Bu heykel, kuşkusuz uygarlık tarihinin bilinen en eski gerçek heykeli olarak kabul edilebilir. Heykel 2005 yazından beri müzemizde sergileniyor. Göbekli Tepe kazı ekibiyle gelen bir restoratör, geçen yıl heykelin restorasyonunu yaptı. Heykelde ellerin duruşunun, şu anda müzenin bahçesinde bulunan Nevali Çori dikilitaşının üzerindeki kabartmadakiyle aynı olması da oldukça ilginç.

koç, tilki ve turna kabartmaları ya da bunların taşta kazınmış figürleri yer alıyor. Tapınağı, ayrıca doğal boyutlarında, taştan oyulmuş yabandomuzu, kaplumbağa ve akbaba heykelleri süslüyor. Ayrıca Nevali Çori'de bulunan bir insan heykelinin aynısı Göbekli Tepe'de de çıkarılmış. Kazıbilimciler, şu

ana değin çıkarılan kalıntılardan, bu yerleşim alanının yaşının en az 11.500 olduğunu hesaplamışlar.

Anadolu'da paleolitik çağa ait bilinen öteki önemli yerleşim bölgeleriye Karain ve Beldibi mağaraları. Karain mağarasında yapılan kazılarda bir tür el baltası ve çok sayıda taş alet bulun-

Neolitik Dönemin Bilinen En Eski Tapınağı: Göbekli Tepe

Almanya'da yayınlanan Der Spiegel dergisinin son sayılarından birinde yeralan iddialar dünyanın gözünü Göbekli Tepe'ye çevirdi. Bilim ve Teknik Dergisi Göbekli Tepe'deki çalışmaları, Eylül 2000'de okurlarına duyurmuştu. 1995 yılında başlayan Göbekli Tepe kazısı Şanlıurfa Müzesi'nin başkanlığında, kısa adı DAL olan Alman Arkeoloji Enstitüsü'yle ortaklaşa yürütülen bir çalışma. Alman kazıbilimci Dr. Klaus Schmidt bu çalışmanın yürütücüsü. Bölgeye yaptığımız ziyaret sırasında, kazı çalışmaları henüz başlamamıştı; üstelik kazı alanında bazı bölümler sac örtülerle kapatılmıştı. Kazı ekibinden de kimse yoktu. Ancak Dr. Schmidt'le Ankara'da bulunduğu çok kısa zaman diliminde görüşme olanağı bulabildik ve merak ettiklerimizi sorduk.

Göbekli Tepe çalışmalarınız nasıl başlamıştı?

Daha önce, Heidelberg Üniversitesi'nin yaptığı Nevali Çori kazı ekibinde çalıştım. Nevali Çori'de de buna çok benzeyen dikilitaşlar vardı. Bu taşlar Göbekli Tepe'de olduğu gibi çok büyük değillerdi, ama orta yükseklikteydiler. Sembolik bir dil orada da vardı. Göbekli Tepe'yi gördüğümde hemen neolitik bir yer olduğunu anladım. Nevali Çori'den çok daha büyük olduğunu da gördük. Nevali Çori'deki deneyimimle, orada edindiğim göz alışkanlığıyla, Göbekli Tepe'de de böyle bir yerleşim olduğunu hemen görebildim. Ben gördüğümde yıl 1994'tü. 1995 yılında da kazıya başladık. "Buraya nasıl geldiniz" dersiniz, bir kitap vardı. İstanbul ve Chicago Üniversitelerinin

Dr. Klaus Schmidt

bu bölgede yaptığı yüzey araştırmasına yer veriyordu. 1963 tarihli bu yayında Halit Çambel ve Robert Reynold Urfa, Siirt, Diyarbakır gibi bölgelerde yaptıkları yüzey araştırmalarının sonuçlarını yazmışlardı. Bu yüzey araştırmalarından, ilk kez Çayönü ilgi gördü. İstanbul Üniversitesi'nin Çayönü'de büyük bir kazısı oldu. Aslında aynı dönemde Göbekli Tepe'de de bir kazı yapılmış. Bir yerleşme olduğu farkedilmiş, ama büyük taşlarla çakmak taşlarının birara bulunuşuna bir anlam verilememiş.

Göbekli Tepe'nin öne çıkan özellikleri ne?

Bir kere büyük bir tapınak alanı var. Büyük dikilitaşlarla yapılmış duvarlar ve dikilitaşların üzerinde çeşitli kabartmalar, özellikle de hayvan kabartmaları var. Bu sembolik durum bizim için yeni bir dünya. Bununla ilk kez Göbekli Tepe'de karşılaşıyoruz ve bu özellikte başka bir yer bilmi-

yoruz. Belki Mardin, Siirt ve Gaziantep'te de başka yerler var, ama henüz bilmiyoruz. Şimdilik yalnızca Göbekli Tepe'de görebiliyoruz. Unutmamak gerekir ki, Göbekli Tepe çevredeki en eski yerleşim birimi değil. Daha eski yerleşim yerleri var. Ama bu dönem için, inşa edilen en eski tapınak yapıları burada. Aslında, daha eski evrelerden mağaralarda da tapınak yerleri var, ama bunlar doğal ortamların kullanıldığı yerler. Göbekli Tepe'nin en eski olma özelliği, inşa edilen en eski tapınağı barındırmasına dayanıyor. Başka bir deyişle Göbekli Tepe, neolitik dönem için, bugüne dek bulunan en eski tapınak.

Göbekli Tepe'ye hakim olan güç neydi?

Bu dönemden hiç yazı yok. Yazıdan 6 bin yıl önce süren bir yaşamdan söz ediyoruz. Bir ismi bile yok. Hangi ülkeydi bilmiyoruz, tanımlıyoruz. Bildiklerimiz henüz sınırlı: O dönemde, burada yaşayanlar avcı ve toplayıcıydı.

Buradaki insanların çevre yerleşkelerle ilişkileri var mıydı?

Göbekli Tepe yalnızca bir tapınak. İnsanlar burada yaşam sürmüyordu. Başka yerlerde oturup, Göbekli Tepe'yi ziyaret için geliyorlardı; belki 1 ay duruyorlar ve sonra yine yaşadıkları yere dönüyorlardı. Geldikleri yerleşimlerin hepsini değilse bile, bir kısmını tanyoruz. Buradan güneyde 200 km uzakta Suriye Fırat'ta neolitik yerleşimler var. Onların kültürü ve sembolleri Göbekli Tepe'dekine çok yakın. Oradan, ziyaret için Göbekli Tepe'ye geliyorlardı. Türkiye Fırat için de

muştı. Bu aletler arasında en önemlileri: kazıcılar, deliciler, kamalar ve mızrak uçları. Bunların, boynuzdan ve kemikten yapılan aletlere şekil vermek için kullanıldığı sanılıyor. Bu boynuzlar ve kemikler de boğalara ve aslanlara ait. Karainliler zaman içinde bu aletlerle bazı bitkileri toplamayı ve bunları pişirmeyi de öğrenmiş; zeminde bulunan kül kalıntıları buna yoruluyor. Üstelik ateşin henüz paleolitik çağda Anadolu'da kullanıldığı anlaşılıyor.

Beldibi mağarasının duvarlarında da çok sayıda hayvan ve insan resmiyle duvar kabartmasına rastlandı. Bu resim ve kabartmaların en önemli özellikleri: figürler oldukça kaba hatlarla resmedilmiş, daha çok boğa figürleri kullanılmış, parlak renkler tercih edilmiş ve yatay bir hareketliliğe yer verilmiş. Bu resim ve kabartmalarda sıklıkla karşılaşılan, boğaya mızrak atan ve elindeki baltayla üzerine koşan erkek figürleri de bu dönem insanların yaşamlarında avlanan erkeğin ve avlanmanın öneminin büyük olduğuna yoruluyor.

Her iki mağarada da zemine doğru yapılan kazılarda çok sayıda hayvan

Şanlıurfa Müzesi çanak-çömleksiz neolitik eserlerin bölümündeki eserlerin tümü MÖ 9.000'e tarihlenmiş.

ve insan heykelciklerine rastlandı; bunların büyük bir bölümü de taştan ve kilden. İnsan heykelciklerinden kadınlara ait olanların kalça ve göğüs kısımları abartılı bir büyüklükte şekillendirilmiş. Buradan yola çıkarak kadınların doğurganlık özelliğinin mağara insanları tarafından büyük bir hay-

ranlık ve saygıyla karşılandığı sonucuna varabiliriz. Hayvan heykelcikleri arasında da boğa heykelcikleri baş sırada. Mağara insanların boğaya attığı bu yüksek kutsiyetin kaynağında da boğanın üreme sırasında erkeğe kendi gücünden birşeyler katacağı inancı var.

İnsanlık tarihindeki en önemli olaylardan biri bundan 10.000 yıl önce, çanak-çömleksiz dönem öncesi neolitik çağda, yakın doğuda tarımın başlamasıydı. Ürünlerin artması ve bunların birikimi büyük yerleşim alanlarının kurulmasına olanak verdi. Bu da günümüz batı uygarlığını doğuran en önemli olaylardan biriydi. Bu bağlamda merak edilen konu şu: Tarım ilk olarak ne zaman ve nerede başladı? Tarımın ilk olarak ne zaman ve nerede başladığına ilişkin birçok tartışma var. Arkeologlar çavdar ve bakliyatların ilk olarak, Suriye'de Fırat nehrinin kıyısındaki Tel Abu Hüreyra'da MÖ 8.900 yılından 8.600 yılına kadar süren geç epi-paleolitik dönem boyunca "evcilleştirildiğini" öne sürüyorlar. Eğer bu görüş doğrulanırsa, bunlar rapor edilen en erken

aynı şeyi söylemek olası. Diyarbakır'ın kuzeyindeki, buraya 150 km uzaktaki Çayönü böyle bir yerleşim. Kuzeyde 50 km uzaktaki Nevalı Çori böyle bir yerleşim. Özetle, çevrede şimdilik bildiğimiz, 50-200 km mesafelerde değişen farklı neolitik yerleşimler var. Bu yerleşimlerde yaşayan insanlar, yılın belirli bir döneminde kısa süreli olarak geliyorlar, kalıyorlar ve tapınıyorlar sonra da yeniden yaşadıkları yerlere dönüyorlardı.

Göbekli Tepe zaman içinde yavaş yavaş mı, yoksa aniden mi terkedilmiş?

Belki çok çabuk gittiler, ama bunu söylemek için de çok erken. Henüz kazılarımız devam ediyor. Ancak MÖ 8000 bin yıl öncesinden başlayarak, insanlar artık Göbekli Tepe'ye hiç gelmiyorlar. Niçin böyle olduğunu henüz bilmiyoruz. Kazılarımızda bu soruya da yanıt bulmaya çalışıyoruz.

Göbekli Tepe'deki tapınak mimarisinin oval oluşunun bir anlamı var mı? Neolitik başka yapılarda da bu mimariyle karşılaşıldı mı?

Başka yerleşimlerden de oval yapıları biliyoruz, ama onlar daha küçük boyutlu. Yine toplandı amaçlı kullanılıyor. Ama Göbekli Tepe'de bu yapılar gerçekten çok büyük, anıtsal boyutta. Buradaki yapılar çok özel törenler, ayınlar için yapılmışlar.

Göbekli Tepe'deki semboller hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Şimdilik bu sembollerini anlayamıyoruz. Belki 5-10 yıl sonra bu sembollerin ne söylediğini daha iyi anlayabilir hale gelebiliriz. Burada yalnızca semboller, sembollerden oluşan bir dili görüyoruz, yazı değil ama sembolik bir sistem. Daireler

var, hilal var, koç kafası, yılan gibi hayvan sembolleri var, T sembolü var. Ama henüz bir anlamlandırma söz konusu değil.

Göbekli Tepe buluntularının tam yaşı nedir? Bazı kaynaklar 11.000, bazılarıysa 11.500 yıl diyorlar. Göbekli Tepe'nin evreleri MÖ 9.500'den öncesinde başlayıp MÖ 8.000'e kadar gidiyor. Ama en önemli yapıların MÖ 9.000 çevresinde yapıldığını görüyoruz. Bu durumda Göbekli Tepe'nin MÖ 9.500 ya da günümüzden 11.500 yıl öncesine uzandığını söyleyebiliriz.

Göbekli Tepe'deki tapınma şekliyle ilgili bulgular var mı?

Biz, burada bir ölü gömme kültürü olduğunu düşünüyoruz, ama bunu söylemek için henüz çok erken. Kazı ilerledikçe bir yargıya ulaşabiliriz.

Henüz bir iskelet bulunmadı değil mi?

Hayır. Ama zaten çok derine, taban altlarına inmedik. Dikilitaşların arasında bantlar var. Bu yerlerin, ölü gömme yeri olma olasılığı var. Tabanaltı kazılarını bilerek yapmadık. Çünkü Çayönü'den deneyimlerimiz var. Orada da böyle bantlar vardı; bantların altında küçük taş odacıklar bulundu. O odacıklardan da yaklaşık 300 iskelet çıkarıldı. İskelet bulunduğu, işler tümüyle onlarla uğraşmayı gerektiriyor. Yalnızca 2-3 yıl iskeletlere zaman ayırıyorsunuz. Bu nedenle öncelikle, planlanan kazı çalışmasını bitirmeyi amaçlıyoruz. O evreye geldiğimizdeki çalışma biçimi daha farklı olmak zorunda. Buradan iskelet çıkabileceğini umuyoruz ama yine de emin olabilmek için çok erken bir evrede olduğumuzu söyleyebilirim.

O dönemin coğrafyası ve iklimi nasıldı? Buzul dönemiyle bir etkileşime söz konusu muydu?

MÖ 10.000'de buzul çağı bitiyor. Buzul çağı zamanında iklim çok farklı. Bu bölge sıcak; gerçi bu çok önemli değil, ama hiç yağmur yok; bu da çok önemli. Buzul çağından sonra bölge yağış almaya başlıyor. Bu sayede de çok yeşillik bir bölge oluyor. Tabii bu koşullar hayvan ve insan yaşamı için çok güzel. Aslında iklim bugünle aynı özellikler gösteriyor. Ancak o güne kıyasla, bugün bölgedeki nüfus çok fazla. Bu yüzden de bugünkü coğrafya, biraz çöl gibi görünüyor. Ama bu da insanın marifeti ya da katliamı. O zamanın doğasında fistik ağaçları yine çok. Ormanlar var, çok hayvan var, çevre yemyeşil. Bu yüzden Der Spiegel dergisindeki makalede, doğal ortam yeşillik olduğu için de "cennet" hikayesini birleştirdiler.

Göbekli Tepe - "cennet" ilişkilendirilmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?

Ortada iki kitap var: Biri İngiliz yazar David Rohl'un yayınladığı "Efsane" adlı roman. İkinciyse benim kitabım. Kitabımda böyle bir bilgi ya da söylem yok. Biz arkeoloji yapıyoruz ve onun sonuçlarını bahsediyoruz. Ne kitabımda ne de başka söylemlerimde cennetten hiç bahsetmedim. Cennetten, Rohl'un romanında bahsediliyor. Yani, bir karmaşa oluştu. Bu iki kitabı bir araya getirmekte çok saçma.

Kazı çalışmalarını hangi aylarda yapıyorsunuz? Bütçeniz ne kadar?

Eylül ve Ekim kazı çalışmalarının yapıldığı aylar. Bütçemizse, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden geliyor ve gerçekten çok büyük. Yaklaşık 20-25 arkeologla ve 50-60 işçiyile çalışıyoruz. Çok miktarda teknik araç kullanıyoruz. Vinç ve traktör de kullanabiliyoruz.

Göbekli Tepe'deki dikilitaşlar kazı dönemine kadar kapatılmış.

evcilleştirilmiş tarım ürünleri olarak kabul edilecekler.

Avcı toplayıcıların neden çiftçilik yapmaya başladıkları önemli bir soru. Çiftçiliğin başlamasından 2000 yıl önce, Buzul Çağı'nın sona ermesiyle dünya ölçeğinde çevresel değişiklikler olmuştu. Polen diyagramları, ormanların günümüzden daha ılıman ve nemli bir iklim sayesinde Anadolu'nun steplerine kadar yayıldığını gösteriyor. Bu çevresel değişimlerin sonucunda, avcı toplayıcı yaşamındaki nüfus artışı ve buna bağlı olarak gelişen artan yiyecek gereksinimi, ilk tarımsal denemelerin yapılmasına neden olmuş. Ancak bu aşamanın anlaşılması konusunda karşımıza çıkan en önemli engel, bu evreye ait bilinen yerleşim sayısının azlığıdır. Anadolu'da neolitik döneme ait sadece iki yerleşimde kazı yapılmıştı (Pınarbaşı ve Hallan Çemi). Aynı durum erken neolitik için de geçerli. Erken neolitik dönem bitki kalıntıları, sadece, M.Ö. 7.500-7.600 yıllarında çiftçiliğin görüldüğü Çayönü'nde bulundu.

Genellikle, bitki evcilleştirmesi işleminin ilk olarak Ürdün Vadisi'nde ve Güney Levant'ın komşu topraklarında gerçekleştiğine inanılıyordu (Bugünkü İsrail ve Ürdün toprakları). Fakat sonradan, botanik, genetik ve arkeolojik ipuçlarının işaret ettiği "Bereketli Hilal" içinde yer alan küçük ve önemli bir alan- Türkiye'nin güneydoğusu ve Suriye'nin kuzeyi, Dicle ve Fırat nehir-

lerinin yukarı kısımlarına kadar uzanan bölge- tarımın beşiği olarak görülüyor.

Bu bölgedeki neolitik tarımın üç tür tahıla (kızılca buğday, nişasta buğdayı ve arpa), dört tür bakliyata (mercimek, bezelye, nohut ve kara burçak) ve lifli bir ürün olan ketene dayandığını biliyoruz. Yabancı nohut sadece Türkiye'nin güneydoğusu ve Irak'ın kuzeyinde küçük bir alanda bulunan 10 yerleşim bölgesinde görülüyordu. Diğer ürünlerin yabancı soyları "Bereketli Hilal" bölgesinin sınırlarını aşıyor ve öteye geçiyordu. Evcilleştirilmiş kızılca buğday, bezelye ve mercimeğin asıl genetik kaynağı, yabancı nohut bölgesinin içinde ya da yanında yer alan küçük bir alanda ortaya çıkarılmıştı. Bitki evcilleştirilmesinin yalnızca tek mer-

Şavak Yılmaz 73 yaşında. Yaklaşık 15 yıl önce arazisinde bulduğu heykeli Şanlıurfa Müzesi'ne satmış. Yılmaz'ın arazisi bugünkü Göbekli Tepe kazı alanı içinde yer alıyor. Kazı çalışmaları başladığından beri, yaz kış burayı bekliyor. Elbette karşılığında maaşını da alıyor. Yılmaz'a ait arazinin kamulaştırılması için uğraşılıyor.

kezde yapıldığı düşüncesi, modern tarım ürünlerinin, vahşi soylarıyla karşılaştırıldığında daha az genetik çeşitliliğe sahip olması ve bu ürünlerin yalnızca bir kez evcilleştirildiklerini gösteren genetik bulgularla destekleniyor.

Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarıları arasındaki asıl bölge, yenilikler için bir merkez konumunda olmasının yanı sıra, arkeolojik raporların da belirttiği gibi çok çeşitlilikte yiyeceğe sahip bir refah bölgesi olarak tanımlanıyor. Bölge içinde yer alan Çayönü, Nevalı Çori ve Göbekli Tepe'de birçok buluntu görülüyor. Bu bölgedeki erken Neolitik dönem alanları Bereketli Hilal bölgesinin diğer bölümlerinden daha büyük. Bunun nedeni, olasılıkla başarılı çiftçiliğin ilk olarak burada uygulanması. Tarım, yeni bir ekonomik sistem olarak yaygınlık kazanmıştı; öyle ki bu yeniliği ancak bin yıllar sonra sanayi devrimi gölgede bırakacaktı. Tarımın başlaması insanoğlunun varoluş mücadelesine yeni boyutlar kazandırdı. Birçok yabancı tahılın bilinçli olarak ekilip biçilmesine bağlı olarak, beslenme alışkanlığı da değişti; insanoğlu ilk kez ekmeğini yapmaya başladı. Ne var ki ekmeğin yapımı, evcil buğdayın mayalanabilecek kıvamda ve dayanıklılıkta hamur verecek kadar gluten içermeye başladığı zaman oldu. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler, dünyada en eski ekmeğin Anadolu'da ve Yakın Doğu'da yapıldığını gösteriyor. Anadolu'da Cafer Höyük'teki köy yerleşmelerinde çanak çömlek öncesi dönemde ekmeğin pişirildiği fırınlar bulundu. Çapları 30-60 cm arasında değişen ocak-çukurlardaysa Neolitik çağ insanları etlerini pişiriyor, buğdaylarını kavuruyorlardı.

Tarımsal gelişmelerin yörenin gelişmesinde ve insan topluluklarının artmasında önemli olduğu açık. Bunun yanında Göbekli Tepe'den elde edilen bulgular gösteriyor ki, dinsel inançlar da insanlığın bir araya gelmesine ve çeşitli yerleşkeler hazırlanmasına neden olabiliyor. Anadolu'nun uygarlığın doğduğu yer olduğunu, bu bulgularla bir kez daha onaylamış oluyoruz.

Gökhan Tok - Serpil Yıldız
Fotoğraflar Serpil Yıldız

Kaynaklar:
<http://www.heatisonline.org/contentserver/objecthandlers/index.cfm?id=3629&method=full>
<http://mezopotamya.tripod.com/arkeobotani.html>
http://www.tayproject.org/downloads/14C_BE.pdf